

บทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน

Monk's Role in the Environmental Conservation in the ASEAN Society

พระครูสิทธิธรรมารักษ์

บทคัดย่อ

บทความวิชาการมุ่งอธิบายบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน เพื่อศึกษารูปแบบบทบาทของพระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน และนำเสนอแนวทางการประยุกต์บทบาทของพระสงฆ์กับการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน เนื่องจากปัญหาโลกร้อนขึ้น ชั้นโอโซนถูกทำลาย พืชและสัตว์หลายชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ การเพิ่มขึ้นของประชากรในอาเซียน การแพร่กระจายของมลภาวะ และฝนกรด ปัญหาต่างๆ เหล่านี้กำลังรุมเร้าโลกและภูมิภาคอาเซียน ซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ดังที่ พระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้เพราะป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้

คำสำคัญ: บทบาทของพระสงฆ์, การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, สังคมอาเซียน

Abstract

This paper is intent on explaining the monk's Role in environmental conservation in the ASEAN and to study the role of the clergy and the environment in the Region. Due to global warming The ozone layer is destroyed. Plants and animal species are extinct. The increase in population in the region and the spread of pollutions and acid rains which are the issues plaguing the world and the ASEAN. As Buddhism teaches people to care for the environment

* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

like the forests associated with the Buddha including Thailand's revered monks. The monk's role that will encourage people to see the value as well as the importance of forests and shrub care. Beliefs about spirits and sacred related forestry can be used as guidelines for conservation of forests and wildlife.

Keywords : The Monk's Role, Environmental Conservation, ASEAN

บทนำ

ประเทศในกลุ่มอาเซียนเป็นภูมิภาคที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ ซึ่งสนับสนุนความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ทั้งภายในภูมิภาคและโลก นอกจากเป็นแหล่งน้ำ อาหาร และพลังงานแล้ว ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้ยังมีบทบาทที่สำคัญในการสนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของมนุษย์ ประเทศในกลุ่มอาเซียนมีระบบนิเวศวิทยาที่มีลักษณะเฉพาะโดดเด่น และหลากหลาย เช่น กลุ่มน้ำแม่โขง อ่าวฮาลอง และทะเลสาบโตะบา ยังมีชายฝั่งทะเลที่ทอดตัวยาว ล้อมรอบไปด้วยทะเลและอ่าว เช่น ทะเลจีนใต้ ทะเลอันดามัน และอ่าวไทย

จากที่มีการพัฒนารวมประเทศในกลุ่มภูมิภาคอาเซียนนี้เอง ทำให้เกิดปัญหาต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในหลายๆ ด้าน เนื่องจากทุกประเทศในกลุ่มอาเซียนนี้ได้เกิดการพัฒนานำทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้มาใช้ จนเกิดเป็นปัญหาการทำลายระบบนิเวศในหลายประเทศ ซึ่งในระยะหลังก็ได้มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมขึ้น ยกตัวอย่าง ประเทศไทยซึ่งมีพระพุทธศาสนาเป็นสถาบันที่สำคัญสถาบันหนึ่งในสามสถาบันหลักของชาติไทย เป็นที่มาและถ่ายทอดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณีของชาติพระพุทธศาสนาจึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย และวิถีชีวิตของคนไทยที่มีบทบาทในการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียนในด้านต่างๆ ทั้งด้านการปกครอง การศึกษา วัฒนธรรม ประเพณี จนถึงการค้าในชีวิตประจำวัน โดยมีวัดเป็นหน่วยปฏิบัติการหลักของสถาบันพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ถ่ายทอดวิชาการ ศีลธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียม ประเพณีต่างๆ ไปสู่ชุมชน มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดลึกซึ้งจนยากที่จะแยกออกจากกันได้วิถีชีวิตของผู้คนจึงจำเป็นต้องอาศัยวัดหรือก็คือพระสงฆ์ตั้งแต่เกิดจนตาย วัดจึงเปรียบเสมือนชีวิตจิตใจ หรือจิตวิญญาณของชุมชน และในขณะเดียวกันชุมชนก็ต้องให้ความช่วยเหลือกับพระสงฆ์เช่นเดียวกัน และด้วยความเชื่อใจในพระสงฆ์ๆ เองจะต้องช่วยรักษาสิ่งแวดล้อมให้กับชุมชน เพื่อเป็นการส่งเสริมสิ่งแวดล้อมให้กับสังคมอาเซียนไปในตัว

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า ในสังคมไทยวัดเป็นทุกอย่างของสังคม เป็นศูนย์รวมจิตใจของผู้คนในชุมชนและสังคม และเป็นศูนย์กลางกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม เป็นส่วนประกอบที่

จะขาดเสียมิได้สำหรับชุมชนในแต่ละระดับ โดยมีพระสงฆ์เป็นตัวแทนของพระพุทธศาสนา ทำให้พระสงฆ์มีความสัมพันธ์กับสังคมอย่างแนบแน่นเช่นเดียวกับวัด พระสงฆ์จึงมีลักษณะของความเป็นผู้นำในทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นในวัด เมื่อวัดเป็นศูนย์กลางที่รวมจิตใจพระสงฆ์ก็มีฐานะเป็นผู้นำทางจิตใจของชุมชน เป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพ เชื่อถือ และความร่วมมือต่างๆ และนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน วัดมีบทบาทสำคัญยิ่งในการสืบทอดพระพุทธศาสนาและปกป้องสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี วัดเป็นหน่วยงานสวัสดิการใหญ่ที่สุดในชุมชน ที่ช่วยเหลือและแก้ปัญหาต่างๆ ของชุมชนและสังคมได้เป็นอย่างดี จากการที่สภาพสังคมปัจจุบันได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสังคม หรือกระแสโลกาภิวัตน์ เมื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียน

สังคมอาเซียนกับสิ่งแวดล้อม

การเข้าสู่ประชาคมอาเซียนอย่างเป็นทางการในปลายปี 2558 สร้างความตื่นตัวให้กับภาครัฐและภาคเอกชนในการเตรียมความพร้อมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองและความมั่นคง การเปลี่ยนแปลงนี้ ส่งผลดีต่อการขยายตัวของการค้า การบริการ และการลงทุนของอาเซียน แต่อาจนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากรทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตและการบริโภคมากขึ้นซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติต่ออาเซียนในระยะยาว แม้ว่าประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASEAN Socio-Cultural Community: ASCC) หนึ่งในเสาหลักของประชาคมอาเซียนได้กำหนดให้ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Sustainability) เป็นหนึ่งในคุณลักษณะสำคัญของการจัดตั้งประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน เมื่อพิจารณากฎระเบียบ ข้อบังคับ และกฎหมายภายในประเทศสมาชิกที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมพบว่า ประเทศสมาชิกอาเซียนมีระดับความครอบคลุมและความเข้มงวดของกฎหมายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกัน ดังนี้

บรูไน ไม่ได้กำหนดกรอบกฎหมายด้านสิ่งแวดล้อมไว้โดยตรง แต่ข้อกำหนดด้านสิ่งแวดล้อมจะปรากฏในกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

กัมพูชา กำหนดกรอบแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ในรัฐธรรมนูญและกำหนดหน้าที่ของรัฐบาลในการปกป้องและรักษาสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งมีการประกาศใช้กฎหมายด้านสิ่งแวดล้อมต่างๆ อาทิ กฎหมายที่ดินและกฎหมายคุ้มครองพื้นที่ธรรมชาติ

สปป.ลาว ประกาศใช้กฎหมายและข้อบังคับด้านสิ่งแวดล้อม และกำหนดการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมก่อนการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบางประเภท

เมียนมาร์ มีกฎหมายควบคุมโรงงาน กฎหมายด้านสุขอนามัยของสาธารณชน กฎหมายป่าไม้ การอนุรักษ์สัตว์ป่า กฎหมายเหมืองแร่ และกรอบนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม

สิงคโปร์ มีรัฐบัญญัติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมสูงถึง 30 ฉบับ ซึ่งครอบคลุมการควบคุมมลภาวะทางน้ำ อากาศ การเคลื่อนย้ายขยะมีพิษ การจราจร การวางแผน และการจัดการใช้พื้นที่ การควบคุมการก่อสร้าง การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและครอบคลุมถึงการสาธารณสุข

ในส่วนของประเทศไทยมีการกำหนดนโยบายในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติหลายฉบับ รวมทั้งมีการกำหนดมาตรฐานคุณภาพแหล่งน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภค และน้ำทิ้งจากอาคารและโรงงานอุตสาหกรรม มาตรฐานคุณภาพอากาศ ระดับเสียง และสารพิษ กำหนดการควบคุมมลภาวะด้านต่างๆ

กลไกของกฎหมายภายในประเทศสมาชิกอาเซียนที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าประเทศสมาชิกอาเซียนแต่ละประเทศให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับที่แตกต่างกัน ซึ่งหากเมื่อประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนเปิดดำเนินการอย่างเป็นทางการในปลายปี 2558 ย่อมส่งผลให้มีการเคลื่อนย้ายทุนที่เสรีมากขึ้น นักลงทุนจำนวนมากจะมุ่งขยายการลงทุนไปยังประเทศสมาชิกอาเซียนที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ แต่มีการกำกับดูแลสิ่งแวดล้อมที่เข้มงวดน้อยกว่า เช่น สปป.ลาว และเมียนมาร์ ย่อมส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและปริมาณมลพิษโดยรวมของภูมิภาคเพิ่มสูงขึ้น (กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ. 2558)

ความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม

ป่า วัด และพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาถือว่ามีความสัมพันธ์กันมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล ซึ่งวัดแรกในพุทธศาสนาคือวัดเวฬุวนาราม (มาจากคำว่า เวฬุ แปลว่า ไม้ไผ่ + วน แปลว่า ป่า + อาราม แปลว่า สถานที่รื่นรมย์) มีพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธถวายแก่พระพุทธเจ้า นอกจากนั้นมีวัดป่าเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น เขตวนาราม บุพพาราม นิโครธาราม และ อัมพวนาราม ซึ่งเป็นเหตุบอกให้พวกทราบบว่า ป่ากับพุทธศาสนามีความเกี่ยวข้องกัน วัดในพุทธศาสนาล้วนมีความสัมพันธ์กับป่าหรือต้นไม้อย่างมาก วัดส่วนใหญ่อยู่ในชุมชน หรือชนบทห่างไกลจะมีต้นไม้ใหญ่ๆ มีความร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ซึ่งมีหลักการถืออุตงค์ที่มุ่งให้พระภิกษุสงฆ์อยู่โคนต้นไม้ เป็นวัตรในการประพฤติปฏิบัติธรรมชำระกิเลสภายในใจ

ดังนั้น พระสงฆ์กับป่าไม้จึงถือเป็นสิ่งคู่กัน ไม่สามารถแยกจากกันได้ตามคติความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ประเทศไทยมีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติไทย ถึงแม้จะไม่มี การกล่าวไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่ในใจของประชาชนต่างก็ทราบว่าพุทธศาสนา คือศาสนาประจำชาติ มีบทบาทที่สำคัญตั้งแต่บรรพบุรุษมาแล้ว ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ส่วน คือ ศาสนนวัตถุ ศาสนนบุคคล และศาสนธรรม

ปัญหาสิ่งแวดล้อมกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา

ปัญหาโลกร้อนขึ้น ชั้นโอโซนถูกทำลาย พิษและสัตว์หลายชนิดกำลังจะสูญพันธุ์ การเพิ่มขึ้นของประชากรในอาเซียน การแพร่กระจายของมลภาวะและฝนกรด ปัญหาต่างๆ เหล่านี้กำลังรุมเร้าโลกและภูมิภาคอาเซียน ซึ่งทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจก็ยังคงดำเนินไปตามปกติ ส่วนสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน ได้แก่ ความโลภ ซึ่งเป็นผลมาจากกระแสการพัฒนากิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเดียวกันไม่เพียงพอที่จะจัดการกับปัญหาที่โลกกำลังเผชิญอยู่ได้ ที่จริงแล้ว ความอวดดีของมนุษย์จะถูกควบคุมโดยความเชื่อของศาสนาต่างๆ ที่มีปรากฏอยู่บนโลกใบนี้นานมาแล้ว พระพุทธศาสนาสอนให้คนรักความสงบ และเชื่อว่าความเกลียดชังและอาวูธนำไปสู่การทำลายล้างตนเองและผู้อื่น ความโลภ และความเห็นแก่ตัวนำไปสู่ความทุกข์ยาก (Thurman, R. 1992.) ยิ่งไปกว่านั้น ความเห็นแก่ตัวยังเป็นสาเหตุสำคัญของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ดังคำกล่าวของท่านพุทธทาส ภิกขุ (พุทธทาส ภิกขุ. 2533: 14) ที่ว่า “ทุกศาสนาต้องการหยุดความเห็นแก่ตัว เมื่อคนตกเป็นทาสของความเห็นแก่ตัว ไม่ต้องหวังว่าจะมีความสุข พุทธศาสนิกชนที่แท้จริงต้องปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาอย่างจริงจังและจริงใจ เมื่อนั้นเราจึงจะรักษาธรรมชาติไว้ได้ トラบใดที่คนยังมีความเห็นแก่ตัวอยู่ ก็ไม่สามารถที่จะป้องกันการทำลายป่าที่เพิ่มขึ้นได้” นั่นคือ ธรรมชาติมีอยู่อย่างจำกัด แต่ความต้องการของมนุษย์มีไม่จำกัด

อย่างไรก็ตาม สาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน อยู่ที่จิตใจของมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยความอริชชา วิกลจริต ละโมบ และความเกลียดชัง ฉะนั้น เราจะต้องพยายามหาทางแก้ไขที่จิตวิญญาณ และจิตวิทยาที่เป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม ก่อนที่จะพยายามแก้ไขปัญหาด้านวัตถุด้วยการใช้เทคโนโลยีที่ล้ำซับซ้อน การศึกษาและศาสนาเป็นแนวทางที่จะใช้แก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ โดยการทำให้คนเห็นและเข้าใจธรรมชาติมากขึ้น รู้สึกรสผลกระทบที่เกิดจากพฤติกรรมของตนเอง เห็นผลที่เกิดขึ้นตามมาหลังจากการกระทำของตน และทำให้คนเห็นว่าตนสามารถทำสิ่งใหม่ที่ดีและถูกต้องได้ การศึกษาจะต้องช่วยปลูกฝังทัศนคติที่ดีและเปลี่ยนพฤติกรรมที่ทำลายสิ่งแวดล้อมของคนในสังคมอาเซียน

ในทางพุทธศาสนา กิจกรรมทางเศรษฐกิจ หมายถึง การมีชีวิตที่ดีที่ประเสริฐ การผลิต การบริโภค และการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่างๆ ไม่ควรสิ้นสุดที่ตัวมันเอง แต่ควรจะสิ้นสุดที่การพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อม พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนดำเนินชีวิตให้สมดุลกับธรรมชาติ โดยวิธีต่อไปนี้ (ประเวศ อินทองปาน, 2553)

1) การกินให้น้อย ท่านสอนให้กินเฉพาะเท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เพราะการทำดังกล่าว จะทำลายชนาติน้อยลง ซึ่งจะช่วยลดมลภาวะลงด้วย

2) การอยู่อย่างผสมกลมกลืนกับธรรมชาติ คนและสิ่งมีชีวิตอื่นๆ อยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ อันได้แก่ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย

3) การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด พระพุทธเจ้าสอนให้คนใช้ธรรมชาติในการพัฒนาจิตใจ พฤติกรรม และศีลธรรมของตนเอง ดังนั้น คนต้องเรียนรู้การใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด

เมื่อมนุษย์ประจักษ์ว่าการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน มิใช่ นำประโยชน์สุขมาให้แก่มนุษย์ฝ่ายเดียวที่เคยเข้าใจกัน แต่จะนำความหายนะและความทุกข์มาสู่สังคมอาเซียนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ก็พากันให้ความสนใจต่อปัญหานี้มากขึ้นเป็นพิเศษ ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียนเป็นปัญหาของประชาคมอาเซียนที่จะต้องเผชิญร่วมกัน ปัจจุบันนี้ กระบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียนได้เริ่มเคลื่อนไหว เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่อย่างทุเมตรงจัง แต่ยังมีมนุษย์อยู่อีกจำนวนไม่น้อยที่คำนึงถึงประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก มีความเห็นผิดยังคงตั้งหน้าตั้งตาอภิปโยผลประโยชน์เพื่อตนเองโดยการทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียนอย่างรุนแรง ไม่มีความรู้สึกถึงพิษภัยที่กำลังคืบคลานเข้ามา ไม่คิดช่วยแก้ปัญหา แต่ยังคงเพิ่มปัญหาอย่างไม่หยุดยั้ง นักอนุรักษ์ต้องต่อสู้กับปัญหาวิกฤตทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียนที่หนักหน่วงรุนแรงแล้ว ยังจะต้องเผชิญกับมนุษย์ที่ขาดจิตสำนึก ซึ่งมีเครื่องมือทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนานาชนิด ไม่ว่าจะเป็นเงินทอง อำนาจ อิทธิพล หรือสิ่งอื่นๆ

ในสังคมอาเซียนได้ประจักษ์ชัดแล้วว่า ปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสาเหตุแห่งความทุกข์ของมนุษย์ทั้งหมด คงไม่มีเวลาจะมาจับผิดกันว่าใครคือฆาตกรผู้ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียน คงไม่สามารถจะมอบให้ใครกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งรับภาระแก้ปัญหาแต่เพียงกลุ่มเดียว เมื่อมนุษย์ทุกคนบริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติเช่นเดียวกัน และปัญหาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในสังคมอาเซียนที่เกิดขึ้นมาก็เพราะเหตุว่า มนุษย์ใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็นด้วยความประมาท มนุษย์ทุกคนจึงต้องมีส่วนในการร่วมกันแก้ปัญหาตามกำลังสติปัญญา ความรู้ความสามารถ อำนาจและหน้าที่ที่ตนมีอยู่ (Chetchotiros, N.1996: 20)

หลังจากได้ตรัสรู้แล้วทรงใช้เวลาโปรดเวไนยสัตว์ตามสถานที่ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดมีวัดป่าขึ้นมากมาย อาทิ ป่าไผ่ของพระเจ้าพิมพิสารแห่งราชคฤห์ ป่าปาลิไลยก์ สวนป่ามหาวัน กรุงเวสาลี เขาชิลขุฎฐ และในการดับขันธปรินิพพานทรงเลือกเอาป่าสาละวัน เมืองกุสินารา เป็นสถานที่ช่วงสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพ ทรงมีความเมตตากรุณาอย่างยิ่งต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย คำสอนที่มีต่อพระสาวกนั้น รับสั่งให้ภิกษุทั้งหลาย ทำสมาธิ

ตามรากไม้ โคนไม้ที่ว่าง เป็นต้น คำสอนนี้ดูเหมือนเป็นการกำหนดแนวทางการใช้ชีวิตแบบของชาวพุทธโดยแท้ (อัง.จตุกก. 21/183/193. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง 2514)

พระพุทธองค์ทรงตระหนักในการรักษาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทรงกำหนดพระวินัยสำหรับพระภิกษุและภิกษุณีสงฆ์ เช่น บทบัญญัติที่ทรงห้ามทิ้งของสกปรกลงในแม่น้ำหรือที่สาธารณะ ห้ามพระภิกษุตัดต้นไม้ ทำลายป่า ห้ามฆ่าสัตว์ ไม่เบียดเบียนสัตว์ให้มีเมตตา กรณา เป็นต้น บนพื้นฐานหลักธรรมเพื่ออนุรักษ์ต่อธรรมชาติ (วินย.มหา. 2/425, 713/225, 361. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง. 2514)

ความรักธรรมชาติของพระภิกษุในเบื้องต้นอาจเกิดขึ้นเพราะความจำเป็นในการแสวงหาสถานที่เงียบสงบเพื่อการบำเพ็ญสมาธิ แต่ความชื่นชมในธรรมชาติและประโยชน์ของธรรมชาติก็มีใช้สิ่งที่พึงมองข้ามไป ตาลบุตร พระภิกษุผู้อาศัยในเขาในถ้ำ กล่าวไว้ว่า Norman (Norman, K.R. 1969: 60)

“ท่านผู้ไปสู่เรือนคือถ้ำที่เงื่อมภูเขาอันสวยงามตามธรรมชาติ เป็นที่อาศัยอยู่แห่งสัตว์ป่า คือ หมู และกวาง และในป่าที่ฝนตกใหม่ๆ จักได้ความรื่นรมย์ใจ ณ ที่นั้น ผุ่จนกยูงมีขนที่คอเขียว มีหงอนและปีกงาม ลำแพนหางมีแวววิจิตรนัก สง่าเนียงก้องกังวานไพเราะจับใจ อีกทั้งท่านผู้บำเพ็ญสมาธิในป่าให้รำเริงได้เมื่อฝนตกแล้ว หยั่งอกยาวประมาณ 4 นิ้ว ท้องฟ้างามแจ่มใส ไม่มีเมฆปกคลุม เมื่อท่านทำตนให้เสมอด้วยไม้แล้วนอนอยู่เหนือหญ้าระหว่างภูเขานั้น จะรู้สึกอ่อนนุ่มดังสำลี”

พระภิกษุอีกรูปหนึ่ง มีนามว่า สังกิจจะ เป็นผู้นิยมราวป่าเช่นกัน และได้กล่าวชมธรรมชาติไว้ว่า “แองคิลาซึ่งมีน้ำใส ประกอบด้วยหมู่ชะนีและค่าง ดารดาชไปด้วยสาหร่าย ย่อมยังอาดมาให้อินดี การที่อาดมาอยู่ในเสนาสนะป่า คือชอกเขาและถ้ำอันเป็นที่สงบ เป็นที่ส่องแสงอาทิตย์แห่งมวลมฤค ย่อมทำให้อาดมาอินดี อาดมาไม่เคยรู้สึกถึงความดำริอันไม่ประเสริฐ ประกอบด้วยโทษเลยว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงถูกเบียดเบียน จงถูกฆ่า จงได้รับทุกข์อาดมาได้ทำความคุ้นเคยกับพระศาสนาแล้ว”

พระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์และถนอมธรรมชาติ ดังที่พระราชมุนีกล่าวไว้ว่า “ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ แหล่งน้ำ หรือสัตว์ป่า ดังข้อความข้างต้นเป็นเพียงตัวอย่าง จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจในการที่จะเน้นบทบาทของผู้ปฏิบัติธรรม เพื่อการบรรลุพระนิพพาน โดยการอาศัยอยู่ตามราวป่าตามเขา ชีวิตของพวกเขาดำเนินไปด้วยปัญญาและศีลสิกขา อันน่าจะมีคุณค่าในแง่มุมการผลิตมากกว่าแรงงานที่ใช้ในการผลิตโลกทางวัตถุ ตัวอย่างเช่น การที่พระภิกษุบำเพ็ญสมาธิในป่า ก็เป็นผลโดยตรงในการรักษาป่าโดยไม่ต้องลงทุนลงแรงใดๆ เจ้าพนักงานป่าไม้ย่อมจะบอกได้ดีว่าในการที่พระเข้าไปบำเพ็ญสมาธิในป่านั้น มีผลในการอนุรักษ์ดีกว่าวิธีอื่นๆ”

พระพุทธเจ้า กับ การอนุรักษ์ธรรมชาติ

จากหลักฐานในพระไตรปิฎก สามารถค้นคว้าได้หลายจุดหลายตอน ถึงความเป็นนักอนุรักษ์ธรรมชาติของพระบรมศาสดา โดยมีมาในข้อศิลาบาง ในข้อวินัยบ้างหรือในพระสูตรต่างๆ ที่ทรงแสดงไว้บ้าง ซึ่งอาจมีมาจากสาเหตุโดยตรง หรือโดยอ้อมก็ตาม จะขอนำมาเสนอเท่าที่พอค้นคว้าได้ ดังต่อไปนี้

1) อนุรักษ์สัตว์

ศีลข้อที่หนึ่ง ละการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางโทษภัย วางของมีคม แล้วมีความละอายต่อการทำบาป มีความเอ็นดู มีความกรุณา หวังประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่ในพระไตรปิฎก เล่มที่ 20 “อุโปสถสูตร”) นับตั้งแต่ในสมัยพุทธกาลนานมา พระพุทธองค์ทรงวางนโยบายอนุรักษ์ชีวิตสัตว์โลกเอาไว้แล้ว โดยการกำหนดปฏิบัติที่เรียกว่า “ศีล” ให้แก่ชาวโลก

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า หากผู้คนพยายามรักษาศีลข้อที่หนึ่งนี้เพิ่มมากขึ้น ปัญหาการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่าต่างๆ จะลดลง ในป่าจะมีสัตว์อาศัยอยู่ และสัตว์ทั้งหลายก็จะมีป่าให้อยู่ สัตว์กับป่าไม่เป็นที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่ใช่ไปทำสัตว์ป่าให้กลายเป็นสัตว์บ้าน นำมาบังคับใส่กรงขังไว้ แล้วทำลายป่าราบเรียบ สร้างเป็นตึกสูง เป็นห้องแถว

2) อนุรักษ์ดิน

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงติเตียนว่า ดูก่อนโมฆบุรุษ (ผู้สูญเปล่า) ทั้งหลาย โฉนพวกเธอ (ภิกษุ) จึงได้ขุดดินเองบ้าง ให้คนอื่นขุดดินบ้างเล่า เพราะคนทั้งหลายสำคัญในดินว่า มีสิ่งมีชีวิต จึงยอมเบียดเบียนอินทรีย์(สิ่งมีชีวิต) การกระทำของพวกเธอนั้น เป็นไปเพื่อความไม่เลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส และเป็นไปเพื่อความเป็นอย่างอื่นของชนบางพวกที่เลื่อมใสแล้ว

ฉะนั้น นักเพาะปลูกที่เป็น “นักปฏิบัติธรรมของพุทธ” จึงสมควรใช้ “การเพาะปลูกแบบธรรมชาติ” เพราะมีแต่วิธีนี้วิธีเดียวเท่านั้น ที่จะไม่ต้องเบียดเบียนทำร้ายสัตว์ เนื่องจากวิธีการเพาะปลูกแบบธรรมชาตินั้น ไม่ต้องขุดดิน ไม่ต้องไถพรวนดิน แต่จะปล่อยให้ดินพัฒนาตัวของมันเอง คือปล่อยให้สิ่งมีชีวิตในดิน เช่น จุลชีพในดิน ไส้เดือน ตัวตุ่น ฯลฯ ทำหน้าที่แทนคันไถและวัวเทียม ในการจัดระบบดิน และสร้างดินให้อุดมสมบูรณ์ขึ้นมา

ดินจะมีชีวิตตามธรรมชาติของมันเอง และธรรมชาติจะสร้างดินให้มีชีวิตเอง วงจรชีวิตของธรรมชาติย่อมสมดุลกันเอง หากมนุษย์ไม่เข้าไปแทรกแซงทำลาย ดังเช่นป่าเขาลำเนาไพร ไม่ต้องการปุ๋ยเคมีใดๆ จากมนุษย์เลย แต่ต้นไม้ก็พากันเติบโตสูงใหญ่ อย่างหนาแน่นรกทึบได้ (พระไตรปิฎกเล่มที่ 2 “มุลสาวาทรรค สิกขาบทที่ 10”)

3) อนุรักษ์น้ำ

ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เราจะไม่ถ่ายอุจจาระ ไม่ถ่ายปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ (พระไตรปิฎก เล่มที่ 2 “ปาทุกาวรรค สิกขาบทที่ 15 พระปฐมบัญญัติ”). พระพุทธองค์ทรงแสดงเจตนารมณ์ให้ช่วยกันรักษาความสะอาดแก่แม่น้ำลำคลอง-บึง-หนอง-บ่อ ฯลฯ ไม่ให้ถ่ายเทของเน่าเสียลงน้ำ น้ำจึงจะไม่กลายเป็นมลพิษ ไม่เป็นแหล่งแพร่เชื้อโรคสู่ประชาชน ตลอดจนไม่ก่ออันตรายสู่สัตว์น้ำ และสัตว์บกทั้งหลายด้วยแล้ว เจ้าพระยาที่กำลังจะเน่า อีกทั้งแม่น้ำสายอื่นๆ จะได้คืนกลับสู่ความสะอาดสวยใสดังเดิม หากชาวบ้านช่วยกันไม่ทิ้งขยะของเสียลงน้ำ

4) อนุรักษ์พืช

ภิกษุพึงทำการศึกษาว่า เราไม่ป่วยไข้จะไม่ถ่ายอุจจาระ ไม่ถ่ายปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงบนของสดเขียว (พระไตรปิฎก เล่มที่ 2 “ปาทุกาวรรค สิกขาบทที่ 14”) ทรงบัญญัติห้ามถ่ายสิ่งสกปรก หรือไม่ให้ถ่มสิ่งของปฏิกูล รดบนใบไม้ใบหญ้าที่สดเขียว เพราะตามธรรมชาติของพืชแล้ว พืชต้องการปุ๋ยจากแผ่นดิน ใบต้องการแสงแดดจากดวงอาทิตย์ จึงไม่มีความต้องการใดๆ เลย ที่จะรับปุ๋ยสดโดยตรงของมนุษย์รดที่ตัวพืช ฉะนั้นทางที่ดีควรขับถ่ายลงดินเป็นดีที่สุด

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ยากำจัดศัตรูพืช” หรือ “ยาฆ่าแมลง” หรือ “ปุ๋ยสารเคมี” ซึ่งพืชไม่ต้องการสารเคมีมาเป็นปุ๋ยเสริมเลย มีหน้าซ้ำสารเคมีนั่นเองจะทำร้ายสัตว์ในดินให้ตายแล้ว ดินก็ต้องถึงแก่ความตายไปด้วย “ดินตาย” ย่อมปลูกพืชไม่ได้ผล เพราะพืชอาศัยเพียง “ดินที่มีชีวิต” เท่านั้นเป็นอาหารในการสร้างความเจริญเติบโตให้แก่ตัวเอง ถ้าดินตายเสียแล้ว จะให้ชีวิตแก่พืชได้อย่างไร

วินัยข้อนี้ชี้ชัดเรื่องของการอนุรักษ์ต้นไม้ โดยไม่ให้ภิกษุตัดต้นไม้เอง และไม่บอกคนอื่นตัดต้นไม้ให้ เพื่อรักษาชีวิตของป่าไม้เอาไว้ แล้วป่าช่วยให้ฝนตกตามฤดูกาล ช่วยป้องกันภัยจากน้ำท่วมไหลป่าได้

มาถึงทุกวันนี้ ต้นไม้ขาดแคลนมหาศาล ไม่มีจำนวนเพียงพอพอกอากาศพิษในเมืองที่พิษออกจากท่อไอเสียรถ หรือปล่อยพิษออกจากปล่องโรงงานอุตสาหกรรม เป็นต้น “ปอดธรรมชาติของโลก” ได้รับความเสียหายอย่างรุนแรง เพราะต้นไม้ถูกมนุษย์ตัดโค่นทำลาย เมืองไทยเคยมีป่าเขตร้อน ปกคลุมพื้นที่อยู่ 80% แต่ทุกวันนี้เหลือไม่ถึง 20% ซึ่งส่วนใหญ่ถูกทำลายลง เพราะการพัฒนา เศรษฐกิจ-สังคม เลียนแบบประเทศอุตสาหกรรมที่เจริญแล้วทางเทคโนโลยีทั้งหลาย

5) อนุรักษ์ทรัพยากร

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวธรรมของภิกษุ ซึ่งเป็นผู้สันโดษ (มักน้อย) ด้วยปัจจัย

(ของจำเป็นในการยังชีพ) ที่น้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ ว่าเป็นองค์แห่งความเป็นสมณะ คือ

1. สันโดษด้วยจีวร ผ้าบังสุกุล(ผ้าทิ้งแล้ว) ที่น้อยหาได้ง่ายและไม่มีโทษ
2. สันโดษด้วยโภชนะ คำข้าวที่น้อยหาได้ด้วยปลีแข้ง หาได้ง่ายและไม่มีโทษ
3. สันโดษด้วยเสนาสนะ โคนไม้ที่น้อย หาได้ง่ายและไม่มีโทษ
4. สันโดษด้วยเภสัช(ยา) มูตร(ปัสสาวะ) เน่าที่น้อยหาได้ง่าย และไม่มีโทษ

(พระไตรปิฎก เล่มที่ 25 “จัดตาริสสูตร”)

พระองค์ทรงสอนให้ทำตนเป็นผู้มีกน้อย ใช้สอยของกินของใช้อย่างประหยัด เท่าที่มีความจำเป็นแก่ชีวิตเท่านั้น ซึ่งที่สำคัญ ก็คือ ปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่ อาศัย และยารักษาโรค ทรงห้ามชาวพุทธผู้ถือศีล 8 อย่างเด็ดขาด ว่าไม่ควรใช้ทรัพยากรอย่างเกินเลยความจำเป็น โดยเอามาใช้กันอย่างไม่คุ้มค่า ต่อสิ่งที่ต้องสูญเสียไป เช่น ฆ่าสัตว์ เพียงเพื่อนำมาใช้เป็นเครื่องประดับบ้าน ใช้ตกแต่งกายเท่านั้น หรือเด็ดดอกไม้-ตัดต้นไม้ นำไปใช้เสริมสวย ใช้เป็นของกำนัลแก่นั้น หรือเอาทรัพยากรธรรมชาติมาผลิตเป็นของหอม เป็นเครื่องสำอาง เพียงเพื่อบำเรอ ความหรรษาฟุ้งเฟ้อเท่านั้น

ความสำคัญของพระวินัยต่อสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาประวัติศาสตร์พุทธศาสนาได้พบว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติมาโดยตลอดเห็นได้จากพระองค์ประสูติ ตรัสรู้ ปรีณิพพาน สถานที่แสดงธรรมล้วนอยู่ในป่า สถานที่พำนักของพระพุทธเจ้าและพระสาวก คือ ป่า ภูเขา โคนไม้ ถ้ำ ซอกเขา ป่าช้า ลอมฟาง และยังมีข้อปฏิบัติสำหรับอยู่ป่าให้เหมาะสมอีกหลายข้อ เช่น งดงคที่ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถืออยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร เป็นต้น ป่าสวนที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่กับพระสาวก ก็มีคำว่าป่า เช่น ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี ป่าอันธวัน เมืองสาวตถิป่าสิงคาลสาละวัน หมู่บ้านนาทิกะ ป่ามหาวัน กรุงกบิลพัสดุ์ เขตวันเมืองสาวตถิป่ารักขิตวัน เมืองโกสัมพี นอกจากนี้แล้วยังประทับอยู่ถ้ำ เช่น ถ้ำอินทสาละ ถ้ำสัตตบรรณคูหา คิณณกูฏ ถ้ำสุกรขาตา เป็นต้น

เมื่อการดำเนินชีวิตมีการเกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อย่างแยกจากกันไม่ได้ พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้กฎของธรรมชาติอันสูงสุด พระองค์ทรงมองเห็นประโยชน์และความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้ทรงวางหลักพระธรรมวินัยให้พระสาวกศึกษาและปฏิบัติตาม โดยใช้อุปกรณ์ที่หาได้ง่ายจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาเป็นเครื่องมือในการเผยแผ่ศาสนา จนทำให้พุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของสังคม การที่พระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้วนั้น นอกจากจะเป็นการปฏิบัติตามหน้าที่ของพระสาวกแล้ว ยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอีกด้วย ดังที่ ภัทรพร สิริภาณูจน ได้กล่าวไว้ใน

งานวิจัย เรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ” ตอนหนึ่งว่า (ภัทรพร สิริกาญจน, 2538: 97)

ผู้มีศีลและวินัยอย่างเคร่งครัดย่อมไม่ทำลายชีวิต ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ เพราะศีลและวินัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามหลักพุทธศาสนา ทำให้ชาวพุทธตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต ไม่ทำลายมนุษย์ สัตว์ และพืช อันเป็นสิ่งมีชีวิต นอกจากนั้นผู้มีศีลและวินัยยังทะนุบำรุงสิ่งมีชีวิตให้เจริญงอกงามและเป็นประโยชน์แก่อุภโลกล โลก จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม”

การที่พระสงฆ์จะใช้ชีวิตอยู่ในป่าได้นั้น พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตามพระวินัย โดยเริ่มตั้งแต่อุปสมบทใหม่ๆ ภิกษุผู้บวชใหม่จะต้องอยู่กับพระอุปัชฌาย์เป็นเวลา 5 ปี จากนั้นจึงจะสามารถไปอยู่ป่าตามลำพังได้ ในขณะที่อยู่กับพระอุปัชฌาย์ ภิกษุต้องศึกษาพระวินัยให้เข้าใจ และสามารถนำไปสอนคนอื่นได้ อารามหรือวัดที่ภิกษุอยู่ประจำ หรืออยู่จำพรรษาจะต้องทำให้ถูกหลักพระวินัย เช่น อยู่ห่างจากเขตชุมชน กุฎิสำหรับพักอาศัยก็ต้องให้คณะสงฆ์กำหนดให้เพื่อป้องกันไม่ให้สร้างใหญ่โตเกินความจำเป็น เพราะการสร้างกุฎิใหญ่เกินไปอาจทำให้เกิดอันตราย ดังในสิกขาบทที่ 9 แห่งภุคคาวรรค พระฉนนะ (สหชาติผู้เกิดพร้อมกับพระพุทธเจ้า ภายหลังออกบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า) ให้สร้างกุฎิใหญ่เกินไป กุฎิได้พังลงมาจนเกิดความเสียหายเกี่ยวกับปัจจัย 4 พระสงฆ์ก็ต้องปฏิบัติตามพระวินัยอย่างเคร่งครัด เช่น การใช้จีวร (ผ้านุ่งห่ม) ให้มีขนาดพอดี และการใช้น้ำย้อมต้องใช่วัตถุจากธรรมชาติมาทำการย้อม มิแก่้นไม้ขนุน เป็นต้น บาตรสำหรับใช้เลี้ยงชีพต้องทำให้ถูกต้องตามพระวินัยเหมือนกัน คือ ใต้ขนาดพอบรรจุข้าวฉันทิม และยังเน้นเรื่องการเก็บรักษาไม่ให้แตกง่าย พร้อมกับให้รักษาความสะอาด ส่วนเรื่องเกี่ยวกับเสนาสนะและยารักษาโรค ก็มีพระวินัยกำหนดการสร้างการใช้ไว้ครบถ้วน ทั้งนี้เพื่อให้พระสงฆ์ได้เป็นผู้เลี้ยงง่าย ไม่ทำความเดือดร้อนแก่ชาวบ้าน ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั่นเอง

ป่าไม้ในฐานะที่เป็นสิ่งที่ควรอนุรักษ์ ในพระพุทธศาสนา มีบทบัญญัติทางพระวินัยที่ห้ามมิให้พระภิกษุกระทำการอะไรเป็นการทำลายสภาพของป่า และต้นไม้ เช่น พระภิกษุรูปใดตัดทำลายต้นไม้ ถ้าเป็นต้นไม้มีเจ้าของหวงแหน ท่านปรับอาบัติในฐานะทินนาทานคือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ถ้าเป็นการตัดกิ่งต้นไม้ของตนหรือของวัด ท่านปรับอาบัติในข้อที่เป็นการพราภุคคัม คือ หักรานกิ่ง ใบ ดอกของต้นไม้ แม้แต่การทำลายต้นไม้ที่เป็นเมล็ดที่ปลูกได้ แ่ง กิ่งของต้นไม้ ล้วนปรับเป็นอาบัติทั้งสิ้น และเพื่อเป็นการอนุรักษ์สภาพของป่า และต้นไม้ ได้มีบทบัญญัติทางพระวินัย ห้ามพระภิกษุถ่ายปัสสาวะอุจจาระ บ้วนน้ำลายลงในน้ำ ในของสดเขียวทั้งเล็กและใหญ่ รวมถึงการทิ้งสิ่งสกปรกลงในน้ำ ในของสดของเขียวทั้งหลายอันเป็นหลักปฏิบัติที่ช่วยในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

ความเชื่อในเรื่องที่มีเทพารักษ์ สิงสถิตอยู่ในป่า ต้นไม้ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา จึงเป็นประโยชน์และเอื้ออำนวยที่สำคัญในการอนุรักษ์ป่า ต้นไม้ ยิ่งไปกว่านั้น พระวินัยยังกำหนดให้พระภิกษุที่สร้างกุฏิอยู่ตามป่า ไม่ให้ทำลายต้นไม้โดยไม่ได้รับอนุญาต และแม้แต่ได้รับอนุญาตก็ตัดทำลายเองไม่ได้ และยังคงระมัดระวังไม่ให้กุฏิพังลงมาทับต้นไม้ในป่า ดังนั้น วันในพระพุทธศาสนา จึงเรียกว่า อาราม แปลว่าสถานที่ทำใจให้รื่นรมย์ โดยเน้นไปที่สวนไม้ดอกไม้ผล ไม้ที่ให้ร่มเงา วัดหลักในพระพุทธศาสนาจึงมีคาลงทำยว่า วัน ที่แปลว่าป่า เช่น เวฬุวัน เขตวันชีวภัมวัน และแม้แต่นิโครธาราม ก็เป็นป่าที่มีต้นไทรขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก

ความสำคัญของพระวินัยต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้ว สามารถแบ่งเป็นประเด็นได้ ดังนี้ (ประพันธ์ ศุภษร, 2552)

1) พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบสำหรับฝึกกายและวาจา

เมื่อพระสงฆ์ปฏิบัติตามพระวินัยโดยเคร่งครัดย่อมเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ดำเนินชีวิตไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียน ไม่ทำลายชีวิตใครๆ หากมุ่งดำเนินชีวิตเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์เป็นที่ตั้ง พระวินัยย่อมฝึกคนที่มีจิตแข็งกระด้างให้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา เช่น พระอุทายีในสมัยที่ยังไม่ได้บวชเคยเป็นนักยิงธนูและไม่ชอบอีกา ครั้นมาบวชในพระพุทธศาสนาได้ฆ่าอีกาตายเป็นจำนวนมาก จึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุจงใจปลงชีวิตสัตว์ จะเห็นได้ว่า พระวินัยได้ช่วยกำราบบุคคลที่มีจิตใจโหดร้ายให้เป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตาได้ และเป็นการช่วยอนุรักษ์สัตว์ไม่ให้ถูกเบียดเบียน หรือถูกฆ่า

2) พระวินัยในฐานะเป็นระบบที่สอดคล้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แต่ละข้อ ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สิกขาบทเหล่านี้ได้สร้างจิตสำนึกให้แก่ภิกษุสามเณร และเป็นแบบอย่างให้กับชาวบ้านเป็นอย่างดี การที่ภิกษุไม่ตัดต้นไม้ย่อมช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติได้มากมาย เพราะสิ่งมีชีวิตที่อาศัยต้นไม้ตั้งแต่รากถึงยอดมีอยู่อย่างชุกชุม เช่น สัตว์จำพวกแมลง หนอน ผีเสื้อ เป็นต้น ต่างก็อาศัยต้นไม้เป็นเสมือนบ้านของพวกมัน เป็นที่หลบภัยเป็นที่พักผ่อน ยิ่งต้นไม้ใหญ่เท่าไรก็ยังมีสัตว์อาศัยมากเท่านั้น

ต้นไม้เป็นห่วงโซ่อาหารที่หมุนเวียนหล่อเลี้ยงชีวิตทั้งของคนและสัตว์ พระธุดงค์ก็ต้องอาศัยผักและผลไม้ตามป่าเป็นอาหารยังชีพ ภาพที่คนและสัตว์อาศัยป่าไม้ และต้นไม้ มีให้เห็นในชาดกมากมาย ดังนั้น พระวินัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงนับว่ามีประโยชน์มากทั้งแก่คนและสัตว์

3) พระวินัยในฐานะเป็นกฎระเบียบเพื่อให้มนุษย์ปฏิบัติเข้ากับกฎของธรรมชาติ

พระพุทธเจ้าทรงรู้ความจริงของกฎธรรมชาติ เมื่อพระองค์ทรงบัญญัติพระวินัย

แต่ละข้อ จะทรงพิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระวินัยกับธรรม (หมายถึงความถึงธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมด้วย) ให้มีความสอดคล้องเกื้อกูลต่อกันตลอดสาย ดังที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทที่ 7 แห่งโภชนวรรค ห้ามไม่ให้ภิกษุฉันอาหารในเวลาวิกาล (หมายเอาเวลาตั้งแต่เที่ยงไปจนถึงรุ่งอรุณวันใหม่) สิกขาบทนี้ทรงมุ่งให้ภิกษุเป็นผู้เรียบง่าย ไม่ทำความลำบากให้แก่ชาวบ้าน นอกจากนี้แล้วก็เพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุฉันอาหารที่ค้างคืน เพราะอาหารนั้นอาจเสีย เมื่อภิกษุฉันเข้าไปก็อาจเป็นอันตรายแก่ชีวิต อีกอย่างถ้าภิกษุฉันมากเกินไปก็เป็นอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม

สิกขาบทว่าด้วยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) คุณค่าและประโยชน์ของพระวินัย

พระวินัยเป็นพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่พระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ได้ยึดเป็นหลักปฏิบัติสำหรับฝึกกายและวาจาของตน อันจะเป็นพื้นฐานในการบรรลุคุณธรรมชั้นสูงสุดต่อไป และเพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สังคมมนุษย์ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (วิ.มหา. (บาลี) 1/39/26)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยให้เกื้อกูลต่อธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์ ดังปรากฏในพระไตรปิฎกตอนหนึ่ง ความว่า สมัยหนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากภูเขาชิลมกุฎพร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ ทอดพระเนตรเห็นภูเขื่อนงามที่พระธนิยะกุมภการบุตร ก่อสร้างขึ้นเพื่ออยู่จำพรรษาสำหรับตน พระองค์ตรัสถามว่า “นั่นอะไร น่าดูน่าชม สีเหมือนแมลงค่อมทอง” ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงดำหนิว่า “ภิกษุทั้งหลาย การกระทำของโมฆบุรุษนั้น ไม่สมควร ไม่คล้อยตาม ไม่เหมาะสม ไม่ใช่กิจของสมณะ ใช้ไม่ได้ ไม่ควรทำ โฉนโมฆบุรุษจึงขยำโคลนก่อภูเขื่อนงามแล้ว โมฆบุรุษนั้นชื่อว่าไม่มีความเอ็นดู ความอนุเคราะห์ ความไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย พวกเขาจะไปทำลายภูเขื่อนงามเสีย อย่าให้เพื่อนพรหมจารีในภายหลังเบียดเบียนหมู่สัตว์เลย ภิกษุไม่พึงทำภูเขื่อนงาม ภิกษุใดทำต้องอาบัติทุกกฏ” (วิ.มหา. (บาลี) 1/85/56) จะเห็นได้ว่าพระวินัยข้อนี้มีความมุ่งหมายที่จะอนุรักษ์ดิน และป้องกันไม่ให้ภิกษุฆ่าสัตว์ นอกจากนี้แล้วยังช่วยป้องกันมลพิษทางอากาศด้วย เพราะการทำภูเขื่อนงามจะต้องทำการเผาดินให้แข็งตัว ดินนั้นจึงจะคงทน ไม่แตกง่าย นับว่าพระพุทธเจ้าทรงมองเห็นการณ์ไกลจริงๆ

2) การประยุกต์พระวินัยเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

พระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้นั้น นอกจากจะช่วยอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแล้ว ยังสามารถปรับปรุงให้เหมาะสมกับกาลสมัย ภูมิประเทศ และสังคม แต่ละท้องถิ่นได้ โดยอาศัยหลักมหาปเทศ 4 (ข้ออ้างใหญ่ หรือหลักสำหรับปรับปรุงประยุกต์

ใช้พระวินัย) 4 ประการ คือ

- ก) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- ข) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร
- ค) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ไม่ควร ชัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร
- ง) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควรแต่เข้ากับสิ่งที่ควร ชัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร

(วิ.ม. (บาลี) 5/305/90)

หลักมหาปเทศนี้พระพุทธรองค์ทรงอนุญาตไว้ที่เมืองสาวัตถี เพราะว่าภิกษุชาวเมืองสาวัตถีไม่กล้าฉันผลไม้ โดยสงสัยว่าพระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตหรือไม่ เมื่อพระพุทธรองค์ทรงทราบจึงให้หลักมหาปเทศนี้ไว้ (ที.ม.(บาลี) 10/216/135)

พระสงฆ์กับการพัฒนาสิ่งแวดล้อม

ป่าไม้ของประเทศไทยและในสังคมอาเซียนถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก เนื่องจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจระบบทุนนิยม บางครั้งก็เกิดจากกระทำของเจ้าบ้านเมือง ทั้งโดยวิธีที่ผิดกฎหมาย และการอาศัยช่องว่างของกฎหมาย เจ้าหน้าที่บางคนพยายามดูแลรักษาป่าอย่างเคร่งครัด กลับต้องแพ้ยัยต่างๆ อันเกิดจากนายทุนอิทธิพล (มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพันธุ์แห่งประเทศไทยฯ, 2536) อย่างไรก็ตามยังคงมีป่าไม้บางส่วนเหลืออยู่ได้ด้วยการดูแลรักษาของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และดวงวิญญาณที่อาศัยอยู่ในป่านั้นๆ

สุวิทย์ ธีรศาตวัต และคนอื่นๆ (2535) รายงานว่ามีปัจจัยสามอย่างที่เกี่ยวกับพระสงฆ์และความเชื่อของชาวบ้านที่ช่วยให้รักษาป่าไม้บางส่วนไว้ได้ปัจจัยเหล่านั้นคือ

พระเป็นผู้รับผิดชอบและดูแลรักษาป่าไม้

ความร่วมมือขององค์กรเอกชนและเจ้าอาวาสของวัดร่วมมือกันรักษาป่าไม้

ความเชื่อเรื่องดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ

ชาวบ้านเชื่อว่าผีบรรพบุรุษจะโกรธและสาปแช่ง ถ้าพวกเขาเข้าไปตัดไม้หรือล่าสัตว์ในป่า ตอนปู่ตา ตามความเชื่อชาวบ้านจะสร้างศาลเล็กๆ ไว้ในป่าแห่งนี้ เพื่อให้เป็นที่สิงสถิตของดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ ซึ่งผีบรรพบุรุษจะช่วยปกป้องรักษา และบันดาลให้เกิดสิ่งดีๆ กับพวกเขา ชาวบ้านใช้ประโยชน์จากป่าประเภทนี้ในรูปอาหารจำพวก เห็ด พืชผัก และผลไม้ มาหลายชั่วอายุคนแล้วชาวบ้านจะสร้าง กฎ ระเบียบในการดูแลรักษาป่าขึ้นเอง (วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และคนอื่นๆ, (ม.ป.ป.)) เนื่องจากรู้ว่าชาวบ้านมีความเชื่อดังกล่าวข้างต้น องค์กรเอกชนและพระสงฆ์ จึงนำมาใช้เป็นยุทธวิธีในการดูแลรักษาป่าไม้ เช่น การประยุกต์มา

ใช้ในเรื่อง “การบวชต้นไม้” (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2540) ทำให้เกิดโครงการบวชต้นไม้เพื่อรักษาต้นไม้ขนาดใหญ่ไว้เป็นแม่ไม้ในป่าต้นน้ำลำธาร โครงการดังกล่าวกำลังแพร่หลายไปในหลายภาคของประเทศ ช่วยให้เราสามารถรักษาป่าไม้ของชาติไว้ได้ส่วนหนึ่ง

ธรรมะ ช่วยสร้างการพัฒนาแบบยั่งยืนให้กับประเทศไทยได้ ธรรมะจะช่วยชี้นำวิถีชีวิตของเกษตรกร ธรรมะจะช่วยให้เขารู้จักใช้ รู้จักจัดการทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาจิตวิญญาณ และส่งเสริมความสำนึกรับผิดชอบที่มีต่อขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น เขาจะเกิดความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของสังคม เกิดการรวมกลุ่ม และเกิดความเมตตาต่อผู้อื่น พวกเขาจะรักชุมชนและไม่เคลื่อนย้ายไปหางานทำในเมืองใหญ่ (ยุกติ สาริกภูติ, 2540)

ในทางพุทธศาสนา “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” ถ้ามีการฝึกจิตให้ดีจะมองเห็นความจริงและเกิดปัญญา ปัญหาสิ่งแวดล้อมจะแก้ได้โดย การปฏิบัติ ศีลห้า มรรคแปด และการแสดงความรักความเมตตา ตลอดจนทำดีกับทุกสิ่งทุกอย่าง การนึกถึงผู้อื่นเป็นคุณสมบัติที่สำคัญของมนุษย์ ถ้าคนสามารถแผ่ความรักของตนให้กับคนอื่นได้มากกว่าการใฝ่หามันมาเพื่อตนเองและครอบครัว เขาจะกลายเป็นคนที่ให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน ความเมตตาและความไม่เห็นแก่ตัว เป็นสมบัติที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ที่จะอยู่ร่วมกับในสังคมอย่างสงบสุข (Payutto, P.A. 1994)

สรุป

โดยสรุปพระพุทธศาสนาสอนให้คนดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าไม้เพราะป่าไม้เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ที่คนไทยนับถือ พระสงฆ์มีบทบาทที่จะช่วยส่งเสริมให้คนเห็นคุณค่าและความสำคัญของป่าไม้ และช่วยดูแลรักษาป่าไม้ ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้สามารถนำมาเป็นแนวทางอนุรักษ์ป่าไม้และสัตว์ป่าได้

เอกสารอ้างอิง

บทความพิเศษ. *กรมเจรจาการค้าระหว่างประเทศ*. อาเซียนกับความพร้อมด้านสิ่งแวดล้อม 24 มิถุนายน 2015.

ประเวศ อินทองปาน. (2553). *พระพุทธศาสนากับการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม*. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ บางเขน กรุงเทพฯ.

- พุทธทาส ภิกขุ. (2533). *พุทธศาสนิกกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พระราชวรมนูณี (ประยูรค์ ปยุตโต). (2529). *พุทธธรรม พิมพ์ครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), (2538). *พุทธธรรม*, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระไตรปิฎก เล่มที่ 20 “อุโปสถสูตร”.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539) *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2540). “การบวชป่าชุมชน”. [รายการโทรทัศน์ ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ อสมท ช่อง 9]. 6 เมษายน.
- มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพืชพันธุ์แห่งประเทศไทย. (2536). *พระสงฆ์กับการอนุรักษ์ธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ยุกติ สาริกภูติ. (2540). *สัมภาษณ์พิเศษ พิเศษ. ไทยรัฐ*. หนังสือพิมพ์ วันที่ 24 เมษายน.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ และคนอื่นๆ. (ม.ป.ป.). *โครงการวิจัยเรื่องการอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรป่าไม้โดยองค์กรชุมชน: กรณีศึกษา 1 ศาลป่าของบ้านหว่าน ตำบลหว่านคำ อำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ*. ขอนแก่น: โครงการวิจัยวนศาสตร์ชุมชน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- วินย. มหา. 2/425, 713/225, 361. *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง*. 2514.
- สุวิทย์ ชีระสาควัต และคนอื่นๆ. (2535). *รายงานการวิจัยป่าชุมชนอีสาน*. (ม.ป.ท.: ม.ป.พ.).
- Chetchotiros, N. (1996). ‘Abbot teaches peace and conservation in a materialist era’, Bangkok Post Newspaper, 26 March.
- Norman, K.R. (Tr.) (1969). *Theragatha*. London: Pali Text Society.
- Payutto, P.A. (1994). *Buddhist economic: Middle way for the market place*, Buddhadhamma Foundation, Bangkok.
- Thurman, R. (1992). ‘Buddhist views on the environmental crisis’, in F. B. *Miracle, (ed.)*.